

บูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

Trisikkha Integration for the Development of Learner's Characteristics

พระณัฐวุฒิ อคฺควทฺธโน (หนูเกื้อ)*

บทคัดย่อ

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษา การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของ คนไทยให้มีทักษะ ความรู้ความสามารถ และสมรรถนะที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงานและการ พัฒนาประเทศภายใต้แรงกดดันภายนอกจากกระแสโลกาภิวัตน์ และแรงกดดันภายในประเทศที่เป็นปัญหา วิกฤตที่ประเทศต้องเผชิญ เพื่อให้คนไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดีสังคมไทยเป็นสังคมคุณธรรม จริยธรรม ในบทความ นี้จึงสนใจนำเสนอแนวทางการบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ประกอบด้วย คุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงประสงค์ในสังคมไทย หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน และการ จัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน โดยการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ได้แก่ 1) ชั้นศีล ให้นักเรียนมีวินัยและรักษาศีลห้า 2) ชั้นสมาธิ ให้นักเรียนมีสมาธิในการเรียน และ 3) ชั้นปัญญา ใ้ นักเรียนทำความเข้าใจบทเรียนในห้องเรียน

คำสำคัญ : หลักไตรสิกขา, คุณลักษณะของผู้เรียน, การจัดการเรียนรู้

Abstract

Thailand has given importance to education management for developing the potential and capability of Thai people to have skills knowledge and competence related to the demands of the job market and national development under external pressures from globalization, and domestic pressure that is a critical problem. The country has to face in order for Thai people to have a good quality of life that related to Thai society is a moral and ethical society. In this article, it is interesting to propose a guideline for integrating the Trisikkha principles to develop learners' characteristics, comprising desirable learner characteristics in Thai society, Trisikkha principles to develop learners' characteristics, and learning management according to the Trisikkha principles to develop learners' characteristics. Learning Management based on Trisikkha consisted of 1) precepts for students to be disciplined and keep the 5

* คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย E-mail: new8283@gmail.com

precepts, 2) concentration levels for students to concentrate on their studies, and 3) wisdom level for students to understand the lessons in the classroom.

Keywords: Trisikkha, Learner's Characteristics, Learning Management

บทนำ

การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างคน สร้างสังคม และสร้างชาติ เป็นกลไกหลักในการพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพ สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุขในกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกศตวรรษที่ 21 เนื่องจากการศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างความได้เปรียบของประเทศเพื่อการแข่งขันและยืนหยัดในเวทีโลกภายใต้ระบบเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นพลวัต ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกจึงให้ความสำคัญและทุ่มเทกับการพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของตนให้สามารถก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ภูมิภาค และของโลก ควบคู่กับการธำรงรักษา อัตลักษณ์ของประเทศในส่วนของประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษา การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของคนไทยให้มีทักษะ ความรู้ความสามารถ และสมรรถนะที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงานและการพัฒนาประเทศ ภายใต้แรงกดดันภายนอกจากกระแสโลกาภิวัตน์ และแรงกดดันภายในประเทศที่เป็นปัญหาวิกฤตที่ประเทศต้องเผชิญ เพื่อให้คนไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดีสังคมไทยเป็นสังคมคุณธรรม จริยธรรม และประเทศสามารถก้าวข้ามกับดักประเทศที่มีรายได้ปานกลางไปสู่ประเทศที่พัฒนาแล้วรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดยการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

จากการศึกษาสภาพปัญหาการศึกษาไทย พบว่า 1) ด้านการบริการการศึกษาพบว่าโครงสร้างเศรษฐกิจไทยมีความเหลื่อมล้ำสูงมากเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน แม้รัฐต้องจัดให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่ายไม่น้อยกว่า 12 ปี แต่ไม่มีรัฐบาลชุดไหนติดตามให้มีผลบังคับใช้อย่างแท้จริง รัฐบาลได้แต่องทุนสร้างโรงเรียนจ้างครู ให้เงินอุดหนุนการศึกษา ให้เด็กขั้นพื้นฐานเรียนฟรี รวมทั้งแจกหนังสือเรียน เสื้อผ้า แต่ไม่ได้มีการจัดระบบบริหารจัดการ ติดตามและช่วยเหลือแก้ปัญหาเด็กที่ไม่ได้เข้าเรียน เด็กที่เรียนอ่อน เรียนช้าตามเพื่อนไม่ทัน และที่มีปัญหาต่าง ๆ จนต้องออกกลางคัน อย่างเป็นระบบจริงจัง เทียบกับฟินแลนด์และประเทศอื่น ๆ 2) ด้านการจัดการศึกษาโดยรวมทั้งประเทศมีคุณภาพต่ำ ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาที่วัดจากการสอบระดับชาติได้คะแนนเฉลี่ยออกมาต่ำกว่าร้อยละ 50 เป็นส่วนใหญ่โดยเฉพาะคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การประเมินของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) และหน่วยงานอื่น ๆ รายงานว่า นักเรียนส่วนใหญ่เรียนแบบท่องจำเพื่อสอบเอาคะแนน แต่คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประยุกต์ใช้ไม่เป็น ขาดทักษะในการเรียนรู้ต่อและทักษะที่จำเป็นในการทำงานและการพัฒนาตนเอง เรื่องนี้ได้รับการยืนยันจากผลการทดสอบนักเรียนนานาชาติที่ชื่อย่อว่า PISA ในรอบสิบกว่าปีที่ผ่านมาไทยส่งนักเรียนเข้าร่วมมา 3-4 ครั้งแล้วได้คะแนนเฉลี่ยและลำดับที่ต่ำมาโดยตลอด 3) ด้านคุณภาพของผู้บริหาร ครูอาจารย์ ผู้บริหารการศึกษา (รวมทั้งผู้บริหารประเทศ

ระดับสูง) ครูอาจารย์ส่วนใหญ่ไม่ได้รักการอ่านการค้นคว้า การพัฒนาตัวเอง กระบวนการผลิตและจ้างครูของประเทศไทยไม่ได้คัดและส่งเสริมคนเก่งที่สุดมาเป็นครูเหมือนอย่างในฟินแลนด์ สิงคโปร์ และประเทศอื่น ๆ การให้ผลตอบแทนและความท้าทายความก้าวหน้าในการทำงานในอาชีพครูปัจจุบันอยู่ในระดับต่ำกว่าภาคธุรกิจเอกชน ไม่จูงใจให้คนเก่ง ๆ เข้ามาเป็นครู 4) ด้านหลักสูตร วิธีการสอน การเรียน การวัดผล หลักสูตรถูกกำหนดจากส่วนกลางให้เน้นการสอนตามตำราให้ผู้เรียนจดจำข้อมูลและฝึกทักษะในระดับพื้นฐานทางวิชาการมากกว่าการสอนให้ผู้เรียนรักการอ่าน ใฝ่การเรียนรู้ คิดวิเคราะห์เป็น พัฒนาความฉลาดทางอารมณ์และทางสังคม เพื่อทำงานในโลกจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบสูง ครูส่วนใหญ่ได้รับการฝึกอบรมแบบเก่า ที่เน้นเรื่องการจำข้อมูล สอนบรรยายตามตำรา เพื่อให้ให้นักเรียนท่องจำและฝึกทักษะบางอย่างเพื่อการสอบแบบปรนัยตามมาตรฐานเดียวกัน ครูส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยได้รับการอ่าน ไม่ได้ฝึกการคิดวิเคราะห์ ไม่ค่อยได้สนใจจะเรียนรู้อะไรใหม่ ๆ มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องจิตวิทยาการเรียนรู้และกลไกการทำงานของสมองน้อย มีความรู้ ทักษะการสอนอย่างมีประสิทธิภาพค่อนข้างน้อย หลักสูตรและการวัดผลซึ่งกำหนดมาจากส่วนกลางก็ส่งเสริมให้ครูสอนแบบบรรยายตามตำราให้นักเรียนจดจำไปวัน ๆ รวมทั้งระบบการสอบคัดนักเรียนทุกระดับโดยเฉพาะมัธยมศึกษาตอนปลายเข้ามหาวิทยาลัยก็เน้นการวัดจากคะแนนที่ได้มาจากการสอบแบบปรนัยที่เน้นเรื่องการจดจำข้อมูลเป็นด้านหลัก (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2563)

จากความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาผลจัดการศึกษาของประเทศไทยทั้งระดับโลกและในประเทศไทย รวมทั้งปัญหาการศึกษาของประเทศไทย ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาและนำเสนอแนวทางบูรณาการหลักไตรสิกขา เพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียนต่อไป

1. คุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงประสงค์ในสังคมไทย

1.1 ความหมายของคุณลักษณะของผู้เรียน

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคุณลักษณะของผู้เรียน ได้แก่ Webster's Third New International Dictionary ได้ให้ความหมายคุณลักษณะ หมายถึง 1) ลักษณะนิสัย ลักษณะคุณสมบัติหรือลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล 2) ลักษณะของรูปร่าง รูปแบบ ปัจจัย ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของแต่ละบุคคล ใช้ในการแบ่งแยกซึ่งลักษณะเฉพาะของสิ่งของหรือบุคคลที่สังเกตได้อย่างชัดเจน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 กล่าวว่า คุณลักษณะ หมายถึง เครื่องหมายหรือสิ่งที่ชี้ให้เห็นความดีหรือลักษณะประจำ พรพรรณ สุทธานนท์ ได้ให้ความหมาย คุณลักษณะว่า หมายถึง แบบอย่างแห่งพฤติกรรมหรือสิ่งที่ปรากฏให้เห็นและชี้หรือแสดงถึงความดีหรือลักษณะประจำของบุคคล พรชัย ภาพันธ์ ได้ให้ความหมายคุณลักษณะว่า หมายถึง สิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความดีหรือลักษณะประจำตัวของบุคคล กล่าวคือ เป็นพฤติกรรม ลักษณะท่าที อุปนิสัย คุณสมบัติ ความสามารถ ความรู้ ทักษะและทัศนคติ กวี วงศ์พุ่ม ได้ให้ความหมายคุณลักษณะว่า หมายถึง การแสดงการกระทำตามคุณสมบัติของตนเองออกมาให้เห็น และพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 กล่าวว่า นักเรียน หมายถึง ผู้ศึกษาเล่าเรียน ผู้รับการศึกษา

จากโรงเรียน (กวี วงศ์พุ่ม, 2539; พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 2562; พรพรรณ สุทธานนท์, 2538; พรชัย ภาพันธ์ อ่างใน สมจันทร์ พรบุญ, 2548)

ตารางที่ 1 สรุปความหมายของคุณลักษณะของผู้เรียน

นักวิชาการ/หน่วยงาน	แนวคิด
Webster's Third New International Dictionary	1) ลักษณะนิสัย ลักษณะคุณสมบัติหรือลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล 2) ลักษณะของรูปร่าง รูปแบบ ปัจจัย ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของแต่ละบุคคล ใช้ในการแบ่งแยกซึ่งลักษณะเฉพาะของสิ่งของหรือบุคคลที่สังเกตได้อย่างชัดเจน
พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	เครื่องหมายหรือสิ่งที่ชี้ให้เห็นความดีหรือลักษณะประจำ
พรพรรณ สุทธานนท์	แบบอย่างแห่งพฤติกรรมหรือสิ่งที่ปรากฏให้เห็นและชี้หรือแสดงถึงความดีหรือลักษณะประจำของบุคคล
พรชัย ภาพันธ์	สิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความดีหรือลักษณะประจำตัวของบุคคล กล่าวคือ เป็นพฤติกรรม ลักษณะท่าที อุปนิสัย คุณสมบัติ ความสามารถ ความรู้ ทักษะและทัศนคติ
กวี วงศ์พุ่ม	การแสดงการกระทำตามคุณสมบัติของตนเองออกมาให้เห็น
พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	ผู้ศึกษาเล่าเรียน, ผู้รับการศึกษจากโรงเรียน

สรุปความหมายของคุณลักษณะของผู้เรียน หมายถึง ลักษณะประจำที่เป็นแบบอย่างแห่งพฤติกรรมที่เด่นชัดของผู้รับการศึกษาจากโรงเรียน

1.2 องค์ประกอบของคุณลักษณะของผู้เรียน

จากการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบของคุณลักษณะของผู้เรียนที่นักการศึกษาได้นำเสนอไว้ ได้แก่ ประภาพรรณ บอกลันเทียะ (2560) กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความปรารถนาหรือความมุ่งมั่นของนักเรียนที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีตามที่ตั้งใจไว้ และมีความสามารถที่จะเอาชนะความล้มเหลวต่าง ๆ ตลอดจนความพยายามที่จะทำให้ได้ดีกว่าบุคคลอื่น 2) ความรู้พื้นฐานเดิม หมายถึงความรู้ ทักษะและความสามารถที่จำเป็นต่อการเรียนรู้นั้น ๆ การมีความรู้พื้นฐานเดิมมากจะเป็นฐานสำคัญช่วยให้เรียนรู้ได้มากขึ้น 3) ความถนัดทางการเรียน หมายถึง ความสามารถที่ติดตัวมาโดยกำเนิดรวมทั้งความสามารถที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ อันส่งผลให้แต่ละบุคคลมีความสามารถในการเรียนแตกต่างกัน 4) กลวิธีในการเรียน หมายถึง ความสามารถในการเลือกใช้พฤติกรรมต่าง ๆ ในการแสวงหาความรู้ และแก้ปัญหาอย่างมีระบบในการเรียน 5) เจตคติต่อการเรียน หมายถึง ความคิดเห็น หรือความรู้สึกของนักเรียนที่มีต่อวิชาที่เรียนซึ่งอาจเป็นไปในทางบวกหรือทางลบ ความรู้สึกดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลแสดงพฤติกรรมในการสนองต่อวิชาที่เรียน 6) ความตั้งใจเรียน หมายถึง ความเอาใจใส่ต่อการเรียน สนใจ มีสมาธิในสิ่งที่เรียน และหมั่นหาความรู้เพิ่มเติมเสมอ และ 7) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม หมายถึง จำนวนชั่วโมงที่นักเรียนใช้ในการศึกษาเพิ่มเติมนอกเหนือจากเวลาเรียนปกติ ได้แก่ การเรียนพิเศษ

หรือการอ่านหนังสือ การค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติม และ มณิกา เรื่องสินชัยวานิช (2551) กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) เจตคติต่อการเรียน หมายถึง ความคิดเห็นหรือความรู้สึกของนักเรียนที่มีต่อวิชาที่เรียน ทั้งทางด้านดีและไม่ดีและไม่ความรู้สึกดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลแสดงพฤติกรรมในการสนองต่อวิชาที่เรียน 2) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความปรารถนาหรือความมุ่งมั่นของนักเรียนที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จ ลุล่วงไปได้ด้วยดีตามที่ตั้งใจไว้และมีความพยายามที่จะเอาชนะความล้มเหลวต่าง ๆ ตลอดจนความพยายามที่จะทำให้ดีกว่าบุคคลอื่น 3) ความถนัดทางการเรียน หมายถึง ศักยภาพทั้งหลายซึ่งสามารถฝึกฝนให้เกิดทักษะเฉพาะอย่างขึ้นได้ เป็นความสามารถในการเรียนรู้ต้องอาศัยการฝึกฝน สังคมประสบการณ์ และปฏิบัติงานเพื่อความสำเร็จ 4) ความตั้งใจเรียน หมายถึง ความมีจิตใจจดจ่อ มีสมาธิ ความพร้อมที่จะผลักดันให้ผู้เรียนประกอบกิจกรรมการเรียนให้บรรลุเป้าหมาย คือ ความรู้ความสามารถ และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน 5) ความรู้พื้นฐานเดิม หมายถึง ความรู้ ทักษะและความสามารถในวิชาที่เคยเรียนมาแล้ว ซึ่งจะนำไปเป็นพื้นฐานในการเรียนเรื่องต่อไป 6) มโนภาพแห่งตน หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนคติหรือการรับรู้เกี่ยวกับตนเองในด้านต่าง ๆ เกิดจากประสบการณ์ที่ได้รับมา 7) เวลาที่ใช้ศึกษาเพิ่มเติม หมายถึง เวลาที่ใช้เพิ่มความรู้ที่นอกเหนือจากการเรียนรู้ในห้องเรียน และ ปัญญา ชูช่วย (2551) กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความปรารถนา ความมุ่งมั่น พยายามที่จะกระทำการต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายที่หวังไว้ โดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค 2) เจตคติต่อการเรียน หมายถึง ความคิดเห็นหรือความรู้สึกของนักศึกษาที่มีต่อการเรียนในทิศทางใดทิศทางหนึ่งทั้งด้านดีและไม่ดี 3) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม หมายถึง เวลาที่ใช้ในการอ่านหนังสือ การค้นคว้าหาความรู้และการทำบ้านนอกเหนือจากชั่วโมงเรียน 4) การปรับตัว หมายถึง กระบวนการที่บุคคลใช้ความพยายามในการปรับตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ ความสามารถจัดการด้านการเรียน การควบคุมอารมณ์ อันเกิดจากความเครียดความวิตกกังวลและการปรับตนเองให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขในขณะที่อยู่ในสถานศึกษา 5) นิสัยในการเรียน หมายถึง ลักษณะของบุคคลที่กระทำหรือปฏิบัติต่อการเรียนอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งกลายเป็นนิสัย ความเคยชิน

นอกจากนี้ อินทร์ สาราโรจ (2557) ยังได้กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความปรารถนาหรือความต้องการของนักเรียนที่จะได้รับผลสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวัง แม้จะยุ่งยาก ลำบากก็ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ขัดขวาง พยายามทุกวิถีทางที่จะแก้ปัญหาเพื่อนำตนไปสู่ความสำเร็จมุ่งมั่นที่จะทำให้ดีเลิศ เพื่อบรรลุมาตรฐานที่ตั้ง 2) เจตคติ หมายถึง อารมณ์ ความรู้สึก ความคิดเห็นของบุคคลหรือที่มีต่อสิ่งเร้าใดสิ่งเร้าหนึ่งในทางบวกและทางลบ เช่น พอใจหรือไม่พอใจ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ซึ่งทำให้บุคคลตอบสนองต่อสิ่งเร้าแตกต่างกันไป และ 3) กลวิธีในการเรียน หมายถึง วิธีการ และเทคนิคต่าง ๆ ที่ผู้เรียน นำมาใช้กับการเรียนของตน โดยมีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมการเรียน วางแผนการเรียน ทำความเข้าใจและจดจำบทเรียน และแก้ไขปัญหาในการเรียนรู้ของตน ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนที่มีประสิทธิภาพรวมทั้ง แสงเดือน บุญเยี่ยม (2560) ได้กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) ความถนัดทางการเรียน หมายถึง สมรรถภาพหรือศักยภาพที่มีในตัวบุคคล ซึ่งเกิดขึ้นจากการเรียนรู้และประสบการณ์ ส่งผลให้บุคคลนั้นสามารถเรียน หรือกระทำกิจกรรมใด ๆ สำเร็จได้โดยง่าย 2) ความรู้พื้นฐานเดิม หมายถึง ความรู้ที่เคยได้รับประสบการณ์มาแล้วหรือความรู้ความสามารถที่จำเป็นในการเรียนเรื่องต่อไป 3) เจตคติในการเรียน

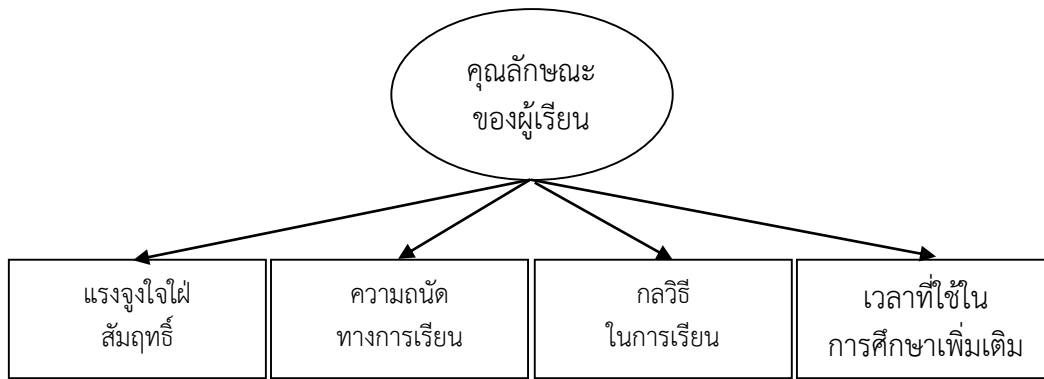
หมายถึง ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อที่มีต่อการเรียนในด้านความสำคัญคุณค่าและประโยชน์ของการเรียนซึ่งเป็นแนวโน้มในการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีต่อการเรียนของนักเรียน 4) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความปรารถนาหรือความมุ่งมั่นของนักเรียนที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ลุล่วงไปด้วยดี และมีความพยายามที่จะเอาชนะความล้มเหลว 5) ความตั้งใจเรียน หมายถึง ความตั้งใจเรียนหมายถึงความเอาใจใส่ต่อการเรียนสนใจวิชาที่เรียนอย่างใจจดใจจ่อมีสมาธิในการเรียนหมั่นศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ และ 6) อัตมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือความเชื่อที่มีต่อตนเองว่าเป็นอย่างไรและ สุขาดา ไพอนนท์ (2560) กล่าวว่า คุณลักษณะของนักเรียนประกอบด้วย 1) ความรู้พื้นฐานเดิม หมายถึง ความรู้ที่นักเรียนเคยได้รับประสบการณ์มาแล้ว หรือความรู้ ความสามารถที่จำเป็นในการเรียนเรื่องต่อไป 2) เจตคติในการเรียน หมายถึง ความคิดความรู้สึกความเชื่อที่มีต่อการเรียนในด้านความสำคัญคุณค่าและประโยชน์ของการเรียนซึ่งเป็นแนวโน้มในการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีต่อการเรียนของนักเรียน 3) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หมายถึง ความมุ่งมั่นในการทำงานหรือการเรียนรู้ของนักเรียนมีความพยายามมีความกระตือรือร้นที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้สำเร็จลุล่วงตามที่ตั้งใจ หรือตามที่วางแผนไว้มีทักษะในการทำงานที่เป็นระบบไม่กลัวความล้มเหลวในการทำงาน และมีความพยายามที่จะปรับปรุงงานให้ดียิ่งขึ้น 4) ความตั้งใจเรียน หมายถึง ความเอาใจใส่ต่อการเรียนสนใจวิชาที่เรียนอย่างใจจดใจจ่อมีสมาธิในการเรียนหมั่นศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ และ 5) อัตมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดหรือความเชื่อที่มีต่อตนเองในการเรียน เช่นเชื่อว่าตนเองมีความสามารถในการเรียนระดับสูง

ตารางที่ 2 สรุปลักษณะประกอบของคุณลักษณะของผู้เรียน

นักวิชาการ/หน่วยงาน	แนวคิด
ประภาพรรณ บอกสันเทียะ	1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) ความรู้พื้นฐานเดิม 3) ความถนัดทางการเรียน 4) กลวิธีในการเรียน 5) เจตคติต่อการเรียน 6) ความตั้งใจเรียน 7) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม
มณีนภา เรื่องสินชัยวานิช	1) เจตคติต่อการเรียน 2) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 3) ความถนัดทางการเรียน 4) ความตั้งใจเรียน 5) ความรู้พื้นฐานเดิม 6) มโนภาพแห่งตน 7) เวลาที่ใช้ศึกษาเพิ่มเติม

นักวิชาการ/หน่วยงาน	แนวคิด
ปัญญา ชูช่วย	1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) เจตคติต่อการเรียน 3) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม 4) การปรับตัว 5) นิสัยในการเรียน
อินทอร สารโรจ	1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) เจตคติ 3. กลวิธีในการเรียน
แสงเดือน บุญแย้ม	1.) ความถนัดทางการเรียน 2) ความรู้พื้นฐานเดิม 3) เจตคติในการเรียน 4) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 5) ความตั้งใจเรียน 6) อัตมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง
สุชาดา ไพอนนท์	1) ความรู้พื้นฐานเดิม 2). เจตคติในการเรียน 3) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 4). ความตั้งใจเรียน 5) อัตมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง

สรุปองค์ประกอบของคุณลักษณะของนักเรียนในปัจจุบันยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า องค์ประกอบของคุณลักษณะของผู้เรียน ได้แก่ 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) ความถนัดทางการเรียน ๓) กลวิธีในการเรียน และ 4) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม

ภาพที่ 1 องค์ประกอบคุณลักษณะของนักเรียน

2. หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

2.1 ความหมายของไตรสิกขา

มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับไตรสิกขา ได้แก่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2546) ได้ให้ความหมายไตรสิกขาที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา 3 ประการ เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน 1) ศีล หมายถึงขั้นตอนประพจน์เบื้องต้นในการดำเนินชีวิต โดยมีพฤติกรรมที่ ถูกต้องในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และเพื่อนมนุษย์ ตั้งแต่การดู การฟัง การกินอยู่ บริโภค ซึ่งความหมายในที่นี้ คือ หมายถึงศีลห้า 2) สมาธิ หมายถึงการฝึกฝนจิตให้ยิ่งขึ้นด้วยสภาพจิตที่หนักแน่นมั่นคง มีความสุข ความสงบ มีความแน่วแน่ เรียกว่าใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน เป็นต้น และ 3) ปัญญา หมายถึงความรู้ ความเข้าใจเหตุผล รู้ความจริงของโลก และชีวิต จนกระทั่งสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งทั้งหลาย สำหรับพระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี (อ้างถึงใน พิชชาติ แก้วพวง, 2554) ได้ให้ความหมาย ไตรสิกขาเป็นหลักการศึกษาศาสนา ประกอบด้วย การศึกษาใน 3 ด้าน คือ 1) ศีลสิกขา การศึกษาด้านศีล หรือพฤติกรรม หรือการรู้จักมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างมีสติรู้เท่าทัน 2) สมาธิสิกขา การศึกษาด้านจิตใจ (รวมทั้งอารมณ์ เพื่อให้ใจมีคุณภาพ สุขภาพ และสมรรถภาพ) 3) ปัญญาสิกขา การศึกษาด้านปัญญา เพื่อให้มีปัญญารักษาตัวอยู่ในโลกอย่างมีความสุขรู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เสฐียรพงษ์ วรรณปก (อ้างถึงใน พระประพนธ์ จิตมโน (กุลฤ), 2561) ให้ความหมายว่า ไตรสิกขา คือ อริยมรรคมีองค์ 8 แต่พูดในฐานะที่เป็นระบบฝึกฝนอบรม เมื่อจัดเป็นระบบฝึกฝนอบรมก็จะฝึกฝนสามมิติ เท่านั้นคือ ทางด้านปัญญา ทางด้านศีล ทางด้านจิต ทางด้านปัญญา เป็นเรื่องทางความรู้ ความเข้าใจแนวคิด ค่านิยมที่ถูกต้อง ทางด้านศีล การควบคุมพฤติกรรม ทางกาย ทางวาจาให้อยู่ในกรอบ สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจ ทางด้านจิต เป็นการพัฒนาจิตให้มีสมาธิ พัฒนาจิตให้มีความเพียร พัฒนาจิตให้มีสติ ดังนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา 3 องค์ประกอบนี้เป็น 3 มิติ ต้องทำไปด้วยกัน เรื่องเดียวกันทำไปด้วยกัน เพื่อจุดประสงค์เดียวกัน ไม่ได้หมายความว่าต้องทำศีลก่อนให้สมบูรณ์ แล้วต้องมาทำสมาธิ ทำสมาธิสมบูรณ์แล้วมาทำปัญญา วศิน อินทสระ (2528) ได้อธิบายว่าไตรสิกขา เป็นกระบวนการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการเพราะองค์ประกอบของไตรสิกขา

ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง 3 ตัวนี้อาศัยกันและกันทำให้ชีวิตบริสุทธิ์ เพราะเมื่อรักษาศีลดีแล้วก็ต้อง ประคับประคองตนไว้ด้วยความไม่ประมาทก็ต้องรักษาจิตด้วยสติอยู่เสมอ คือ การก้าวเข้าสู่แดนแห่งสมาธิ คือ ความสงบมั่นคงแห่งจิตอันเป็นอุปกรณ์สำคัญในการใช้ปัญญา เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านไม่สับสน ไม่วุ่นวาย ย่อมใช้ ปัญญาได้อย่างดี ว่องไว พอกพูนมากขึ้น ซึ่งจะเป็นปัจจัยให้ศีล สมาธิดีขึ้นด้วย บุญมี แทนแก้ว (2539) ให้ความหมายของไตรสิกขา ว่าเป็นข้อ ปฏิบัติ มี 3 อย่างคือ 1) ศีล ได้แก่ การเว้นชั่ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความ ปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้งาน และผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า ศีลสิกขา แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษา อบรม เป็น ชั้นศีล 2) สมาธิ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อม จะ ปฏิบัติงานคือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ ตั้งมั่นโดย ระลึกรู้ตัวทั่วพร้อม ดังนี้เรียกว่า จิตตสิกขา และ 3) ชั้นปัญญา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวง ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง การฝึกฝนอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่ง ทั้งปวง ถึงกับเกิดความสดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาได้จริง ๆ การฝึกฝนเช่นนี้ เรียกว่า ปัญญาสิกขา และก่องแก้ว เจริญอักษร (2537) ให้ความหมายไตรสิกขาว่าข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับ ฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ในทางธรรม หมายถึง การฝึกอบรมพระสงฆ์สาวกของ พระพุทธเจ้าให้ พัฒนาสูงสุดคือ เข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งความหมายนี้เป็นความหมายตามแบบแผนที่ พระพุทธองค์ทรงมุ่งสั่ง สอนแก่พระภิกษุโดยตรงการฝึกอบรมหรือพัฒนาตน ตามหลักไตรสิกขา ประกอบด้วย 1) ศีลสิกขา ข้อปฏิบัติ สำหรับอบรมทางด้านความประพฤติ 2) จิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิตให้เกิดสมาธิ และ 3) ปัญญา สิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง

ตารางที่ 3 สรุปความหมายของไตรสิกขา

นักวิชาการ	แนวคิด
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)	หลักสำหรับศึกษา 3 ประการ เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตและปัญญาให้ ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน 1. ศีล หมายถึงขั้นตอนประพฤติเบื้องต้นในการดำเนินชีวิต 2. สมาธิ หมายถึงการฝึกฝนจิตให้ยิ่งขึ้นด้วยสภาพจิตที่หนักแน่นมั่นคง 3. ปัญญา หมายถึงความรู้ ความเข้าใจเหตุผล รู้ความจริงของโลก และชีวิต
พระมหาวิฑูริย์ วชิรเมธี	เป็นหลักการศึกษาศาสนาในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การศึกษาใน 3 ด้าน คือ 1. ศีลสิกขา การศึกษาด้านศีล หรือพฤติกรรม 2. สมาธิสิกขา การศึกษาด้านจิตใจ 3. ปัญญาสิกขา การศึกษาด้านปัญญา เพื่อให้มีปัญญารักษาตัวอยู่ในโลก อย่างมีความสุข
เสฐียรพงษ์ วรรณปก	อริยมรรคมีองค์ 8 แต่พูดในฐานะที่เป็นระบบฝึกฝนอบรม เมื่อจัดเป็นระบบ ฝึกฝนอบรมก็จะฝึกฝนสามมิติ

นักวิชาการ	แนวคิด
วศิน อินทสระ	เป็นกระบวนการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการเพราะองค์ประกอบของไตรสิกขาประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา รักษาศีลดีแล้วก็ต้องประคับประคองตนไว้ด้วยความไม่ประมาท รักษาจิตด้วยสติอยู่เสมอ ปัญญาที่ใช้บ่อย ๆ ทำให้เฉียบคม
บุญมี แทนแก้ว	ข้อ ปฏิบัติ มี 3 อย่างคือ 1. ศีล ได้แก่ การเว้นชั่ว ประพฤติดี 2. สมาธิ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อม จะปฏิบัติงาน 3. ชั้นปัญญา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง
ก่องแก้ว เจริญอักษร	ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับ ฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ประกอบด้วย 1. ศีลสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมทางด้านความประพฤติ 2. จิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิตให้เกิดสมาธิ 3. ปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง

สรุปความหมายของไตรสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา ใจ ประกอบด้วย 1) ศีลสิกขา การศึกษาด้านศีล เพื่อเป็นประพฤติกรรมเบื้องต้นในการดำเนินชีวิต 2) สมาธิสิกขา การศึกษาด้านจิตใจ เพื่อการฝึกฝนจิตให้ยิ่งขึ้นด้วยสภาพจิตที่หนักแน่นมั่นคง มีความสุข ความสงบ มีความแน่วแน่ และ 3) ปัญญาสิกขา การศึกษาด้านปัญญา เพื่อให้เข้าใจเหตุผล รู้ความจริงของโลก และชีวิต

2.2 ความสำคัญของไตรสิกขา

นักวิชาการได้กล่าวถึงความสำคัญของไตรสิกขา ประกอบด้วย พุทธทาสภิกขุ (2549) กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาไว้ พอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาทุกอย่งให้เสริมสร้างมนุษยธรรม ความเป็นมนุษย์ ที่ถูกต้อง คือสร้างมนุษยธรรมขึ้นมา แล้วเสริมมนุษยธรรมให้ก้าวหน้า ก้าวหน้าไปนับตั้งแต่วาระสัญญาตญาณอย่างสัตว์ แล้วก็มีความคิดนี้กันอย่างมนุษย์ ก็เป็นมนุษยธรรมที่ส่งเสริมให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนั้นเป้าหมายของการศึกษาก็คือการพัฒนามนุษยธรรมให้ขึ้นมาในทิศทางที่ถูกต้อง คือละอหังการ มมังการ ละความเห็นแก่ตัว ก็เลสไม่อาจจะมี บุคคลก็จะมีสันติสุข สังคมก็จะมีสันติภาพ นี่คือนโยบายของการศึกษา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงความสำคัญของไตรสิกขาไว้พอสรุปได้ว่า 1) สารของอริศีล คือการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรครักษาให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดี สำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา ศีลจึงกั้นความถึงการจัดสรรสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคม ที่ปิดกั้นโอกาสใน การทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสในการทำความดี

เฉพาะอย่างยิ่ง การจัดระเบียบชีวิต และระเบียบสังคม โดยวางหลักเกณฑ์ กฎข้อบังคับ บทบัญญัติต่าง ๆ เพื่อควบคุมความประพฤติของบุคคล จัดกิจการของส่วนร่วม ส่งเสริมความอยู่ร่วมกันด้วยดี ปิดกั้นโอกาสสำหรับการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสการทำความดี 2) สาระของอริจิตต คือ การพัฒนาคุณภาพจิต หรือปรับปรุงจิตใหม่คุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ติงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด อริจิตตหรือสมาธิ ในความหมายคือสมถวิธิ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่จะช่วยจูงจิตใจของคนให้ สงบ และยึดมั่นในคุณธรรม ระวังให้ฝึกฝนและมีวิริยะอุตสาหะในการสร้างความติงามยิ่งขึ้นไป ตลอดจนอธิบายวิธีต่าง ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมคุณภาพจิต และ 3) สาระของอริปัญญา คือ การมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือ รู้เท่าทันธรรมดาของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา คือรู้จักวางใจ วางท่าที และปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์ สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน อริปัญญา เป็นตัววิปัสสนาภาวนา ซึ่งมีวิวัฒนาการในด้านวิธีฝึกปฏิบัติจนเป็นแบบแผน ทำนองเดียวกับสมถวิธิ แต่มีประเด็นสำคัญที่ตัวปัญญา โดยการฝึกคิด เรียนรู้ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเสพคบภักตยามิตร ในขณะที่ พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) (2546) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการไตรสิกขาหรือ(การศึกษา) ที่เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา ไว้ว่าการศึกษา หมายถึง การเรียนเพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลส ตัณหา ดังคำกล่าวที่ว่า "ทุกข์มีเพราะยึด ยึดเพราะอยาก พยายามเพราะพลอย พยายามเพราะหุด พยายามเพราะหุดเพราะปล่อย" เมื่อปล่อยวางแล้วยอมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบคือสันติ ดังนั้นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงผู้บรรลุวิมุตติ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นเป้าหมายของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "สมาธิที่มีศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่มีปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ" ความหลุดพ้นนี้ก็คือวิมุตติซึ่งเป็นบรมสันติ เมื่อคนเราบรรลุถึงวิมุตติแล้วถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรียกว่า พระอเสชะ หมายถึง ผู้จบการศึกษาสูงสุดในพระพุทธศาสนา

3. บูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

การจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

นักวิชาการได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ได้แก่ สุมน อมรวิวัฒน์ (2528) ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาว่า เป็นการสอนที่เชื่อว่าคนที่มีปัญญาและเกิดปัญญาวิสุทธิขึ้นได้นั้นต้องเกิดจากมีกำลัง (พลัง) จิตใจ กำลังความคิดที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวขัดส่ายวอกแวก ต้องเพ่งพินิจคิดตรองในเรื่องเดียว คนที่จะมีกำลังความคิดรวมเป็นจุดเดียวแน่วแน่ (สมาธิ) ไม่หวั่นไหวขัดส่ายได้ต่อเมื่อร่างกายอยู่ในสภาพปกติ เรียบร้อย สงบเรียบ มีระเบียบวินัย (มีศีล) นั่นคือ ถ้านักเรียนฝึกควบคุมสภาพทางกายให้อยู่ในระเบียบวินัย เรียบร้อยจะช่วยให้จิตใสสงบไม่ฟุ้งซ่านหวั่นไหวไปนอกเรื่อง นอกห้องเรียน ซึ่งจะช่วยให้มีกำลังความคิด คมกล้า สามารถแก้ปัญหาทำความเข้าใจปัญหาได้ ทำให้เกิดปัญญา มีความรู้แจ้งเรื่องนั้น ๆ (ปัญญา) ได้ด้วยตนเอง ประจักษ์ด้วยตนเองไม่ใช่เพียงแต่รู้หรือทราบจากการบอกเล่าให้ฟังเท่านั้น และได้จัดรูปแบบการเรียนการสอน

แบบไตรสิกขาโดยผ่านขั้นตอนในการศึกษา 3 ชั้น ได้แก่ 1) ชั้นศีล หมายถึง ชั้นที่นักเรียนควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งกายและวาจา ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ร่างกายพร้อมที่จะเรียนเสมอ 2) ชั้นสมาธิ หมายถึง ชั้นที่นักเรียนต้องรวบรวมจิตใจ ความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ไม่ซัดส่ายไปสู่เรื่องอื่น สิ่งอื่น นอกห้องเรียน นอกเรื่องที่เรียน ไม่คิดตรึกตรอง วิตกกังวลถึงเรื่องอื่น ๆ ที่จะทำให้สมองไม่ปลอดโปร่ง นักเรียนต้องตัดสิ่งรบกวนอื่น ๆ (ปัลลิวธิ) ออกจากความคิด จิตใจ 3) ชั้นปัญญา หมายถึง ชั้นที่นักเรียนใช้สมาธิ พลังความมีจิตใจแน่วแน่ทำความเข้าใจปัญหาแก้ไขปัญหาจนเกิดความรู้แจ้ง เข้าใจแก้ปัญหาได้ เกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญาขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามที่เป็นจริง ในขณะที่ สุวิทย์ มูลคำและ อรทัย มูลคำ (2545) ได้กล่าวถึง การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาว่า 1) ชั้นศีล ให้ผู้เรียนเลือกกระทำถูกหรือผิด ในการตอบสนองสถานการณ์ที่ผู้สอนกำหนดให้ในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ศีลสิกขา เป็นการควบคุมตนเองให้อยู่ในความถูกต้องทางกาย วาจา ดังพุทธทาสภิกขุ ให้ความเห็นว่า ศีลมีขอบเขตตรงที่ปรากฏทางกาย วาจา ใจ เป็นการกระทำที่ทำให้ผู้ประพฤติสบายกาย ใจ และทำให้โลกมีสันติภาพ โดยการปฏิบัตินี้เน้นการควบคุมตนเอง เห็นได้จากการอาราธนาศีล และศีลไม่ใช่พิธีรีตอง สรุบได้ว่า ศีลสิกขา คือ การปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ทางกาย วาจา โดยการควบคุมตนเอง การฝึกในชั้นศีล หรือศีลสิกขา นี้ผู้สอนอาจฝึกให้ผู้เรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจาของตนให้อยู่ในระเบียบ วินัย และศีลธรรม 2) ชั้นกำหนดสมาธิ เป็นการฝึกขั้นตอน ในการควบคุมสติให้ระลึกอยู่กับลมหายใจ เพื่อความระลึกที่แน่วแน่ที่จุดเดียว ในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่าจิตสิกขา คือ การปฏิบัติเพื่อดำรงสภาพจิตให้ปกติมั่นคงต่อความดีงาม โดยทั่วไปบุคคลมีจิตสมาธิอยู่แล้วโดยธรรมชาติและบุคคลควรฝึกให้เป็นสมาธิด้วย และ 3) ชั้นพิจารณาด้วยปัญญา เป็นขั้นสุดท้าย หลังจากผ่านการฝึกสมาธิระยะหนึ่งจนสามารถระลึกที่ แน่วแน่ที่จุดเดียวจึงทำให้พิจารณาว่าสถานการณ์ที่เลือกกระทำครั้งแรกนั้นเหมาะสมหรือไม่ อะไรผิดอะไรถูกจนสามารถเลือกปฏิบัติได้ถูกต้องเหมาะสมอย่างสมเหตุสมผลในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญาสิกขา เป็นการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะที่เป็นจริง โดยเน้นการมองเห็นอย่างนั้นจริง ไม่ใช่การคาดคำนวณเอาเองแล้วกำหนดหลักความประพฤติของตน ให้ดำรงความไม่เป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่น

นอกจากนี้ วันเพ็ญ วรรณโกมล (2544) ได้กล่าวถึงความหมายการสอนแบบไตรสิกขาว่าเป็นวิธีสอนที่ประกอบด้วยขั้นตอนในการศึกษาตามลำดับ 3 ขั้นตอน เริ่มต้นด้วยการให้ผู้เรียนมีศีล คือมีระเบียบ วินัย ในการปฏิบัติตนก่อน ต่อจากนั้นให้ผู้เรียนมีสมาธิ การมีสมาธิก็ต่อเมื่อร่างกายอยู่ในสภาพปกติ และเมื่อกายควบคุมสติได้จิตใจก็สงบช่วยให้เกิดปัญญารู้แจ้ง วิธีการเรียนแบบนี้เน้นกระบวนการคิด และความรู้แจ้ง และ บรรเทา กิตติศักดิ์ (2528) ได้กล่าวถึง ความหมายการสอนแบบไตรสิกขาว่า เป็นวิธีสอนที่ยึดศีลสมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางการปฏิบัติโดยให้ผู้เรียนมี ศีลสิกขา คือ สำรวมกาย วาจา ใจให้ถูกต้องอยู่ในองค์แห่งศีล มีจิตสิกขา คือ ฝึกจิตให้สงบ มั่นคง ผ่องใส ระวังจากกิเลส เมื่อจิตสงบมั่นคงเป็นจิตที่ฝึกดีแล้วก็เป็จิตอันควรแก่การงานที่จะพิจารณาธรรมได้ตรงกับสภาพความเป็นจริง ปัญญาสิกขา คือการพิจารณาร่างกาย ความรู้สึก นึกคิดของตนในขณะที่มีสมาธิว่า ทุกสิ่งทุกอย่างต่างก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นของไม่เที่ยง ไม่ทนทาน ไม่สามารถตั้งอยู่ได้เป็นของที่ไมควรยึดถือ เป็นการอบรมคนให้เข้าใจหลักสภาพความเป็นจริง เพื่อละกิเลส ละทุกข์ หากอบรมปัญญาแล้ว สมาธิและศีลก็จะมั่นคงขึ้นตามลำดับ ปัญญาสิกขาจึงเป็นการใช้ปัญญาพิจารณาทุกข์ หรือ

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ฉะนั้นการสอนแบบไตรสิกขาจึงเป็นการสอนที่ผู้เรียนจะต้องปฏิบัติจริง รวมทั้ง ดุษฎีสิทธวารงค์ (2553) ได้สร้างรูปแบบการสอนแบบไตรสิกขา ไว้ดังนี้ การสอนแบบไตรสิกขา ได้แก่ การสอนที่ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติตนอย่างระมัดระวังทั้งทางกาย วาจา ใจ แล้วพิจารณาผลของการปฏิบัติของตนจนกำหนดข้อควบคุมประพฤติทางกาย วาจา (ศีล) ของตนได้ วิธีสอนนี้มีขั้นที่ผู้เรียนต้องปฏิบัติ 3 ขั้น ดังนี้

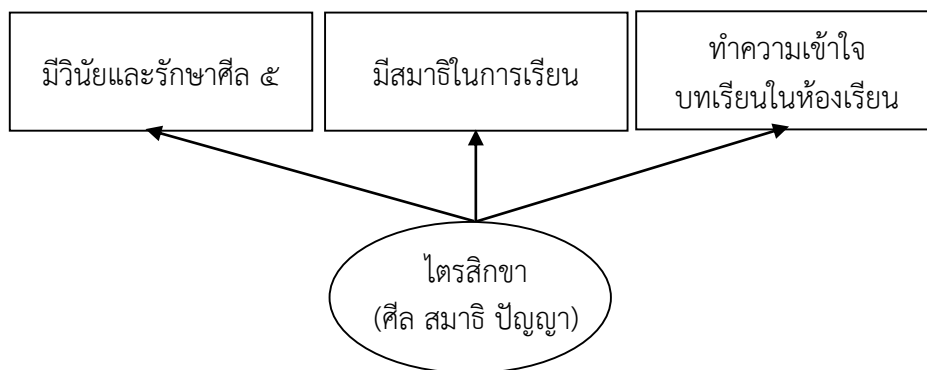
- 1) ศีลสิกขา คือ การสำรวมกาย วาจา ให้มีสภาพปกติ คือ การปฏิบัติงานทางกายทางวาจา ให้อยู่ในระเบียบวินัยให้ถูกต้องต่อกฎเกณฑ์และมารยาทของสังคมต่อกรอบของศีลธรรมเพื่อปกป้องตนเองมิให้กระทำชั่วทางกาย ทางวาจา เมื่อกาย วาจา อยู่ในศีลแล้วจิตจะประณีตมั่นคงขึ้น
- 2) จิตสิกขา คือ การฝึกจิตให้มั่นคง สามารถควบคุมสติไม่ให้ฟุ้งซ่าน ให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ไม่คิดวิตกกังวลถึงเรื่องอื่น ๆ ใจก็ค่อย ๆ สงบนิ่ง ผ่องใสแน่วแน่ และมั่นคง ไม่คล้อยตามความต้องการที่จะทำชั่วของตน จิตที่ฝึกดีแล้วจะมั่นคงอ่อนโยน พร้อมทั้งจะใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งทั้งหลายได้ ตรงกับสภาพความเป็นจริงและจะทำให้ศีลมั่นคงขึ้น และ
- 3) ปัญญาสิกขา คือ การเฝ้าตามสังเกตร่างกาย ความรู้สึก ความคิดของตนเอง (โดยสรุปคือ ชั้น 5) ในขณะที่จิตเป็นสมาธิว่าต่างก็ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นทุกข์ทนทานอยู่ไม่ได้ สภาพที่ทนทานอยู่ไม่ได้ เป็นทุกข์ที่ไม่มีตัวตน สำหรับการยึดมั่น จนสามารถรู้เท่ากันสภาวะธรรม ตามความเป็นจริง แล้วนำมาปฏิบัติอย่างเหมาะสมต่อสถานการณ์ เพื่อความปลอดภัยต่อความชั่วโดยไม่ก่อความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น ถ้ามีปัญหาแล้วมีสมาธิและศีลก็จะมั่นคงขึ้นตามลำดับแห่งปัญญา

ตารางที่ 4 สรุปการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

นักวิชาการ	แนวคิด
สุมน อมรวิวัฒน์	<ol style="list-style-type: none"> 1. ขั้นศีล ให้นักเรียนควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งกายและวาจา ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ร่างกายพร้อมที่จะเรียนเสมอ 2. ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนต้องรวบรวมจิตใจ ความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ไม่ซัดส่ายไปสู่เรื่องอื่น 3. ขั้นปัญญา ให้นักเรียนใช้สมาธิ พลังความมีจิตใจแน่วแน่ทำความเข้าใจปัญหา แก้ไขปัญหาจนเกิดความรู้แจ้ง
สุวิทย์ มูลคำ และ อรรถชัย มูลคำ	<ol style="list-style-type: none"> 1. ขั้นศีล ให้นักเรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจาของตนให้อยู่ในระเบียบวินัย และศีลธรรม 2. ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนควบคุมสติให้ระลึกอยู่กับลมหายใจ เพื่อความระลึกถึง แน่วแน่ที่จุดเดียว 3. ขั้นปัญญา ให้นักเรียนผ่านการฝึกสมาธิระยะหนึ่งจนสามารถระลึกถึง แน่วแน่ที่จุดเดียวจึงทำให้พิจารณาว่าสถานการณ์ที่เลือกกระทำครั้งแรกนั้นเหมาะสมหรือไม่
วันเพ็ญ วรรณโกมล	<ol style="list-style-type: none"> 1. ขั้นศีล ให้นักเรียนศีล คือมีระเบียบ วินัยในการปฏิบัติตน

นักวิชาการ	แนวคิด
	2. ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนมีสมาธิ การมีสมาธิก็ต่อเมื่อร่างกายอยู่ในสภาพปกติ 3. ขั้นปัญญา เมื่อมีสมาธิจะทำให้เกิดปัญญาจากนั้นให้เรียนด้วยกระบวนการคิดและรู้แจ้ง
บรรเทา กิตติศักดิ์	1. ขั้นศีล ให้นักเรียนสำรวจกาย วาจา ให้ถูกต้องอยู่ในองค์แห่งศีล 2. ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนฝึกจิตให้สงบ มั่นคง ผ่องใส ระวังจากกิเลส 3. ขั้นปัญญา ให้นักเรียนพิจารณาร่างกาย ความรู้สึก นึกคิดของตนในขณะที่มีสมาธิว่า
ดุชฎี สีสถาวรศักดิ์	1. ขั้นศีล ให้นักเรียนอยู่ในระเบียบวินัยให้ถูกต้องต่อกฎเกณฑ์และมารยาทของสังคมต่อกรอบของศีลธรรม 2. ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนฝึกจิตให้มั่นคง สามารถควบคุมสติไม่ให้ฟุ้งซ่าน ให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว 3. ขั้นปัญญา ให้นักเรียนการเฝ้าตามสังเกตร่างกาย ความรู้สึก ความคิดของตนเอง

สรุปการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ได้แก่ 1) ขั้นศีล ให้นักเรียนมีวินัยและรักษาศีลห้า 2) ขั้นสมาธิ ให้นักเรียนมีสมาธิในการเรียน และ 3) ขั้นปัญญา ให้นักเรียนทำความเข้าใจบทเรียนในห้องเรียน

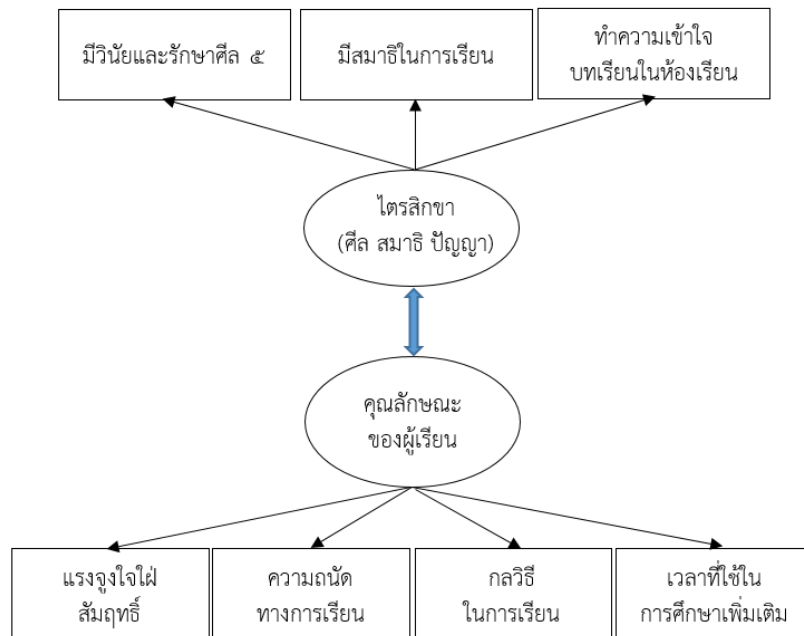

ภาพที่ 2 การจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

4. องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ประกอบด้วย คุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงประสงค์ในสังคมไทย หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน และการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน โดยการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ได้แก่ 1) ขั้นศีล ให้

นักเรียนมีวินัยและรักษาศีลห้า 2) ชั้นสมาธิ ให้นักเรียนมีสมาธิในการเรียน และ 3) ชั้นปัญญา ให้นักเรียนทำความเข้าใจบทเรียนในห้องเรียน ทำให้เกิดการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ได้แก่ 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) ความถนัดทางการเรียน 3) กลวิธีในการเรียน และ 4) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 3 การบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

บทสรุป

การพัฒนาการศึกษาเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประเทศให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการพัฒนาการศึกษาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ดังนั้น แนวทางการบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ประกอบด้วย คุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงประสงค์ในสังคมไทย หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน และการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ซึ่งเป็นการนำมาปรับใช้กับการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในชั้นเรียนตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ 1) ชั้นศีล ให้นักเรียนมีวินัยและรักษาศีลห้า 2) ชั้นสมาธิ ให้นักเรียนมีสมาธิในการเรียน และ 3) ชั้นปัญญา ให้นักเรียนทำความเข้าใจบทเรียนในห้องเรียน ทำให้เกิดการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน ได้แก่ 1) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 2) ความถนัดทางการเรียน 3) กลวิธีในการเรียน และ 4) เวลาที่ใช้ในการศึกษาเพิ่มเติม อันจะนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งทางด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย ได้ครอบคลุมในทุกทักษะของการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน

เอกสารอ้างอิง

- กวี วงศ์พุด. (2539). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพมหานคร: พี. เค. อินเทอร์เน็ตปรีนส์.
- ก่องแก้ว เจริญอักษร. (2537). *ความรู้เรื่องธรรมวิทยา*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรเทา กิตติศักดิ์. (2528). *จริยธรรมทางการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- บุญมี แทนแก้ว. (2539). *จริยศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ประภาพรรณ บอกลั่นเทียน. (2560). *ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครราชสีมา เขต 1*. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- ปัญญา ชูช่วย. (2551). *ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักศึกษาปริญญาตรี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี*. ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- พรชัย ภาพันธ์ อ่างโน สมจันทร์ พรบุญ. (2548). *พฤติกรรมของนักเรียนตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาชัยภูมิ เขต 2*. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- พรพรรณ สุทนต์. (2538). *คุณลักษณะและวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งของผู้บริหารโรงเรียนเทศบาลเมืองในเขตการศึกษา 12*. การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2562). แหล่งที่มา <https://dictionary.orst.go.th/> [10 พฤศจิกายน 2562].
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 12 กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2546). *ทิศทางการศึกษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2538). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระประนม ฐิตมโน (กุลฎ). (2561). *การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาวัดประชานิยม จังหวัดกาฬสินธุ์*. พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิชาติ แก้วพวง. (2554). *ผลของการเรียนการสอนสังคมศึกษาตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการใช้ชีวิตแบบพอเพียง ของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 2*. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *การศึกษาสมบูรณ์แบบ: คือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด*. กรุงเทพมหานคร: อุกาการพิมพ์.

- มณีกา เรื่องสินชัยวานิช. (2551). ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาคณิตศาสตร์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในเขตเทศบาลเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ. การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- วศิน อินทสระ. (2528). ความหมายของไตรสิกขา. กรุงเทพมหานคร: มหามงกุฎราชวิทยาลัย.
- วันเพ็ญ วรรณโกมล. (2544). การพัฒนาการสอนสังคมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏธนบุรี.
- สุชาติ ไพอนนท์. (2560). ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาญี่ปุ่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 31. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- สุมน อมรวิวัฒน์. (2528). พุทธวิธีสอนการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. กรุงเทพมหานคร: ตรีวันสาร.
- สุวิทย์ มูลคำ และ อรทัย มูลคำ. (2545). วิธีจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- แสงเดือน บุญเยี่ยม. (2560). ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาอังกฤษของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 31. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ. (2563). สภาวะการศึกษาไทย 2561/2562 การปฏิรูปการศึกษาในยุคดิจิทัล. กรุงเทพมหานคร: บริษัทภาพการพิมพ์ จำกัด.
- อินทอร สารารัจ. (2557). ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาอังกฤษของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.